

sebb olvasóközönség érdeklődésére is számíthat. Üdvözlendő volna, ha minél több régióról készülné ilyen alapos forrásfeltárású helytörténeti-kultúrtörténeti keresztmetszet, mely a helyi vonatkozások bemutatásán kívül a nemzeti összkép megrajzolásához is elengedhetetlenül szükséges.

A kötet végleges tartalmi és formai kialakításához Lipták Dorottya szakértő szerkesztése járult hozzá. A Boka László és Kégli Ferenc szerkesztésében megjelenő „Nemzeti Téka” c. sorozat immáron huszadik és mostantól új formátumot öltő kötetéhez a mutatókat Kégli Ferenc készítette.

DEÁK ESZTER

Regula Bullata. A Gyöngyösi Ferences Könyvtár Regula-kódexe. A kísérő tanulmányt írta VARGA Kapisztrán OFM. Bp. 2009. Szent István Társulat, 60 l.

A ferencesek 2009-ben ünnepelték Assisi Szent Ferenc Regulája pápai jóváhagyásának 800. évfordulóját. Ez egyben a rendalapítás jubileuma is. A jeles évforduló alkalmából a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár Gyöngyösi Műemlékkönyvtárának egyik legbecesebb kötetét, a Regula-kódexet (Cod. Med. 5.) hasonló kiadásban jelentették meg. A latin nyelvű kódexben a szövegek magyar nyelvű fordítása is olvasható.

A kódex a rendalapító két legfontosabb írását, a Regulát és a Végrendeletet tartalmazza. Szent Ferenc iratainak legrégebb kéziratában szintén együtt, egymás után szerepel e két írás. Ez egyébként egy természetes sorrend, azonban a későbbiekben egyre ritkábban fordult elő, hogy csak a Regula és a Végrendelet szerepel egy kötetben.

A renden belüli nézeteltérések, véleménykülönbségek, amelyek leginkább a tulajdonlás kérdését érintették, már Ferenc életében elkezdődtek. Ferenc eredetileg nem rendet (ordo), hanem egy testvériséget (fraternitas) szeretett volna létrehozni. Számukra alkotta meg első életszabályát, amelyet „Forma vitae”-nek vagy „Protoregula”-nak neveznek. Ezt hagyta jóvá III. Ince

pápa 1209-ben. Pontos szövegét nem ismerjük. A „Protoregula” igazából nem vezett el, hiszen az egyszerű alapszöveg folytonosan bővült, s így feloldódott a későbbi regula-tervezetekben.

A ferencesek rendje igen rövid időn belül az egyik legnépszerűbb szerzetesi közösség lett, óriási ütemben nőtt a rendtagok száma, s létrejött a rend szervezeti rendje is. Az új körülményekhez alkalmazkodni kellett, ezért kiegészítések, átdolgozások váltak szükségessé, amelyeket a káptalani gyűléseken vitattak meg. Így jött létre 1221-ben a „Meg nem erősített Regula (Regula Non Bullata)”, majd a „Megerősített Regula (Regula Bullata)”, melyet III. Honoriusz pápa 1223-ban fogadott el (magyar nyelvű szövegeik: *Assisi Szent Ferenc művei. [Opuscula S. Francisci.]* Előszó: VÁRNAI Jakab OFM. Újvidék–Szeged–Csíksomlyó, 1993. Agapé./Ferences források 1./23–54.). A rend élete további változásokon ment keresztül, új helyzeteket teremtve a rendtagoknak. Szent Ferenc is szembesült ezekkel, ezért is mondhatjuk, hogy Végrendelete a Regula, azaz a korábbi törvény első, az alapító által adott értelmezése. Ezért írja, hogy „ne mondják a testvérek, ez új regula, mert ez csak emlékeztetés, intés, buzdítás és végrendelkezés akar lenni, melyet én, a kicsiny Ferenc testvér, azért hagyok rátok, áldott testvéreimre, hogy a Regulát, melyet megígértünk, a katolikus hitnek megfelelőben tudjunk megtartani. És a miniszter generálisnak, valamint az összes többi miniszternek vagyis örnek az engedelmesség nevében szigorúan tilos bármit is hozzáadni ezekhez az igékhez vagy azokból valamit elvenni ...” A reguláris obszervanciához tartozók is a Végrendeletet tartották a Regula hiteles értelmezésének.

A Regula-kódexben lévő szövegegyüttes másik jellegzetessége, hogy a Regula III. Miklós pápa 1279. augusztus 21-ei „Litteras felicis recordationis Honorii” kezdetű bullájába foglalva található. Ennek hátterében az áll, hogy a rendalapító halála után (1226) további kérdések (részben újak, részben már Ferenc halála előtt is létezők) merültek fel a rend életét, működését és szerepét illetően, például, hogy vajon hogyan tud betagozódni a rend az egyházba. A koldulórendek számos kiváltságot kaptak a pápáktól,

melyek sértették a püspökök jogait. A pápaság célja ugyanis az volt, hogy „a koldulórendek segítségével egy privilégiumokon alapuló új pasztorális kódexet juttassanak érvényre, megerősítve a pápák befolyását az egész egyházban.” Az ellentét majdnem odáig fajult, hogy meg kellett volna szüntetni a IV. lateráni zsinat után létrejött szerzetesi közösségeket. A viszonylagos megbékélés egyik fontos eleme volt, hogy III. Miklós pápa 1279-ben az „Exivit qui seminar” kezdetű bullájában a Regula újabb magyarázatát adta, s megtiltotta, hogy a ferencesek Regulája vagy hivatása ellen bárki is írjon vagy beszéljen. A „Litteras felicis recordationis Honorii” bullájában pedig a Regula egy következő pápai megerősítését adta ki. Jelen kódex ezt a pápai megerősítést tartalmazza.

A Gyöngyösi Könyvtár Regula-kódexének szövege az itáliai eredetű kéziratokkal rokonítható. Ezen kódexek nagy része obszerváns kolostorokból származik, és egy kivételével a 15. század második felében keletkezett. Fontos megemlíteni az ún. avignoni-csoport egyes kézírataival való egyezést, és azt, hogy a kódex egyéni szövegvariánsokat is tartalmaz. Ezek nem találhatók sem a kritikai kiadásokban, sem más kéziratokban.

A gyöngyösi kódex a 15. században készült, a kötet végén található 1494-es évszám valószínűleg a másolás befejezésének évét jelenti. A pergamenlapokra írott szöveg korábban öt bifoliumból álló ívfüzet volt. Ehhez később kötötték az 1. és a 12. foliót, hogy védjék a szöveget, vagy talán eredetileg egy nagyobb kolligátum része volt. A kötet jó állapotban van, az 1974-es restaurálásnak köszönhetően (Országos Széchényi Könyvtár).

Nem zárható ki a kódex magyarországi eredete. Két helyen is olvasható magyar nyelvű szöveg: egy fél mondat a 12. rectón, s a hátsó kötéstáblán belül egy 16. századi vers.

A Poverello kötelezővé tette, hogy a testvérek a Regula mellett a Végrendeletet is mindig hordják magukkal. „És minden káptalanon, melyet tartanak, a regula után ezeket a szavakat is olvassák fel.” Azt is kéri, hogy ezeket tanulják meg és gyakran idézzék mind a tartalmát, mind az ér-

telmét. Így természetesnek vehető, hogy minden rendházban valószínűleg több példány is volt ezen iratokból.

Magyarországon a 16–17. században a középkori rendek közül egyedül a ferencesek működése mondható folyamatosnak. A török hódoltság területén a gyöngyösi és a szegedi rendház volt a legfontosabb, a Királyi Magyarországon a szakolcai, Erdélyben pedig a csíksomlyói. Az egyes ferences kolostorok könyveinek összeírása nagyobbreszt ismert, kiadott.

A Regula-kódexben nem szerepel semmilyen possesszorbejegyzés, ezért csak feltételezések vannak arra vonatkozóan, hogy melyik kolostor tulajdonában volt ez az értékes kötet. Eredetileg olyan kolostor számára másolhatták, amelynek könyvtáráját nem kellett menekíteni, s a hódoltság idején is folyamatosan működött. Ennek alapján, írja Varga Kapisztrán a hasonló kiadás kísérő tanulmányában, hogy két kolostor jöhet szóba: a gyöngyösi és a szegedi. Varga Kapisztrán a Regula-kódexet a szegedi kolostorhoz köti, akárcsak Csapodi Csaba, aki szerint az 1879-es szegedi árvíz után vitték át Gyöngyösre. Ő sem zárja ki azonban, hogy más úton is kerülhetett a kötet a mai őrzési helyére. Igaz, a „Regula Bullata” nem szerepel a korai ferences könyvtári összeírásokban, tudjuk azonban, hogy kevés a teljes könyvtári katalógus. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy több esetben egyetlen regula sem szerepel egy adott kolostor könyveinek összeírása között. Azt pedig kizártnak tarthatjuk, hogy egy ferences kolostornak ne lett volna legalább egy regulája. Talán arról lehet szó, hogy egyszerűen nem vették fel a jegyzékbe. A ferences könyvjegyzékek egyik jellemzője, hogy azokon a többi rendhez képest több magyar nyelvű kiadvány szerepel – a regulák esetében azonban ez már nem igaz. Az első ismert, Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű ferences regula Budán jelent meg 1734-ben. Az 1526–1750 között készült, s ismert könyvjegyzékeken csak latin nyelvű regulák szerepelnek, ha szerepelnek.

Bármely kolostor birtokában is volt korábban a kódex, örvendetes, hogy ma is megvan, s most már hasonló kiadásban is hozzáférhető.

Ezzel a kiadással szép módon ünnepelt a Magyarországon is méltán kedvelt szerzetesrend, „kicsiny Ferenc” közössége.

ZVARA EDINA

V. Ecsedy Judit: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század. I. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák. Bp. 2010. Balassi K.–Országos Széchényi Könyvtár, 928 l. /Hungaria Typographica II./

Amikor a Balassi Könyvkiadó és az Országos Széchényi Könyvtár új nyomdászattörténeti sorozata, a „Hungaria Typographica” első kötetét a *Magyar Könyvszemle* elismerően méltatta, felmerült a kérdés, vajon a kötet gerincén megjelenő nagy „A” betű csupán illusztráció, vagy arra is utal, hogy következik az ábécé folytatása is. A kérdésre és a munka folytatásához fűzött reményeinkre most választ kaptunk, amikor kezünkben tarthatjuk a „B” kötetet, a 17. századi magyarországi nyomdák repertóriumának első fejezetét. V. Ecsedy Judit, aki az első kötet megjelenése óta eltelt időben az MTA doktora címet is megszerezte, következetesen folytatta azt a nyomdászattörténeti alapműnek minősíthető munkát, amellyel korábban a teljesség igényével feldolgozta a 16. századi magyarországi nyomdák betű- és illusztrációs készletét. A több évtizede lefektetett alapelvek, a nagy precizitást követelő feldolgozó munka egyes fázisai már az első kötet bevezetőjében ismertté váltak, ezekre most felesleges is kitérni, inkább arra kell a figyelmet fordítani, hogy mennyire változtatta meg a 17. század a nyomdászattörténeti kutatás kereteit, mennyiségi és minőségi átalakulását.

Az első pillantásra feltűnő változás természetesen mennyiségi: amíg a 16. század összes nyomdájának teljes körű feltárása elfért egy valamivel több, mint 600 lapos kötetben, addig a 17. századot már ketté kellett választani és az első kötet terjedelme is túlhaladta a 900 lapot. A magasabb nyomdászati és az illusztrációk számának ugrásszerű gyarapodása tette szükségessé, hogy a 17. század könyvműhelyeit vala-

milyen rendszer szerint, két kötetbe választva dolgozza fel a szerző. A korszak történelmét, a három részre szakadt ország helyzetét ismerve logikus lépés volt a földrajzi választóvonal figyelembe vétele, ezért kerülhetett az első kötetbe a nyugat-magyarországi és észak-magyarországi nyomdák egy részének feldolgozása és maradtak a következő kötetre a felső-magyarországi nyomdák közül a rendkívül termékeny kassai nyomdák, a lőcsei Brewer-nyomda és az erdélyi könyvnyomtató műhelyek. A nyugat-magyarországi officinák közül az országhatáron kívül is dolgozó Nádasdy-féle nyomda (pottendorf és bécsi működéssel) szintén a teljesség igényével került a kötetbe, valamint szerepelnek azok a kassai és lőcsei kiadványok is, amelyek egy-egy eredetileg más helyhez kötődő nyomda ideiglenes székhelyei voltak. A 17. század közepén még hét olyan nyomda ismeretes, amelyek kapcsolódtak 16. századi előzményeikhez (Szeben, Brassó, Kolozsvár, Debrecen, Bártfa, Nagyszombat, Sárvár), a többi nyomda már új alapítású volt. A nyomdászat széleskörű elterjedését mutatja, hogy a században már egy olyan év sem volt, amikor nem működött nyomda Magyarországon, sőt minden évben minimum négy nyomda nyomtatott egyszerre. A nyomdák területi elosztottságán túl erre a századra is jellemző a nyomtatóhelyek vallási differenciáltsága. A túlnyomórészt protestáns nyomdák mellett nagyhatalmú katolikus nyomda csak Nagyszombatban működött, majd a század utolsó negyedében jött létre a csíksomlyói katolikus könyvnyomtató műhely. Az ellenreformáció következményeként, a protestáns főurak többségének katolikus hitre térésével a 17. század utolsó negyedében már nem létesülhettek újabb protestáns nyomdák, de például a Manlius-Farkas Imre féle műhely is elvesztette támogatóját a katolikus nyomdát alapító Nádasdy Ferenc katolizálásával. A területi felosztás következtében ebben a kötetben tárgyalatik a cseh menekültek nyomdájára, amely felső-magyarországi evangélikus főurak támogatását élvezte, valamint néhány polgári alapítású műhely, a bártfai Klöss-nyomda, az eperjesi Scholtz-műhely és a pozsonyi Gründer illetve Zerweg nyomda is.